

МЕТОДИКА РОБОТИ З ПІДРУЧНИКОМ НА РІЗНИХ ЕТАПАХ УРОКУ ІСТОРІЇ В ОСНОВНІЙ ШКОЛІ

О. Ф. Трухан,
Київський університет імені Бориса Грінченка

Постановка проблеми. У сучасній українській методичній науці здійснюється активний пошук нових засобів та переосмислення усталених методичних прийомів навчання шкільних предметів. У основі цього переосмислення лежать ті процеси корінних суспільних змін, які відбулися в нашій країні протягом останніх двох десятиліть. Українська педагогіка відходить від авторитарної парадигми та демократизується. Відбувається переорієнтація на інноваційну модель розвитку освіти загалом і методики викладання історії зокрема. У цих умовах є досить актуальним урізноманітнення одного з традиційних і базових умінь сучасного учня – вміння працювати з навчальною книгою з історії.

Аналіз останніх досліджень. У радянській і сучасній українській дидактиці й методиці роль і місце підручника у навчальному процесі досліджували Я. Кодлюк, І. Лернер, В. Мадзігон, О. Савченко та ін. Проблеми розробки методичних вимог до змісту і структури підручника з історичних дисциплін висвітлено у працях К. Баханова, В. Власова, Я. Камбалової, Ю. Малієнко, П. Мороза, О. Пометун, А. Приходько, І. Смагіна, Г. Фреймана, Т. Чубукової та ін.

Питання формування в учнів предметних умінь на уроках історії вивчали Л. Алексашкіна, В. Вяземський, О. Стрелова, О. Турянська, (класифікація предметних умінь за видами навчальної діяльності), О. Бахтіна, Г. Годер, Г. Донської (практичні рекомендації для вчителів), П. Гора (прийоми пізнавальної діяльності) та ін.

У сучасній українській методичній науці процес формування предметних умінь у межах своїх досліджень розглядають К. Баханов, А. Булда, В. Власов, Т. Ладиченко, Р. Пастушенко, О. Пометун, Г. Фрейман та ін. Спільним для цих авторів є те, що вміння працювати з підручником вони виокремлюють як складову предметної компетентності.

Метою статті є визначення та обґрунтування найбільш ефективних шляхів формування в учнів 5–9 класів умінь працювати з підручником історії на різних етапах уроку, а також з'ясування основних підходів до цієї проблеми у сучасній українській школі. Автор мав за мету дібрати й теоретично обґрунтувати найефективніші методичні прийоми роботи з підручником і співвіднести їх зі структурними компонентами уроків історії різних типів.

Основна частина. Шкільний підручник є основним видом навчального тексту на уроці історії. Він містить систему знань відповідно до Державного стандарту і програми. Основу змісту підручника з історії складає авторський текст, що визначає методологію і систему викладення навчального історичного матеріалу. Учні використовують такий текст як джерело нових

знань і як засіб осмислення, систематизації й закріплення історичних знань, що здобуті з інших джерел, зокрема включених до підручника документів, ілюстрацій тощо. Підручник слугує для школярів тим посібником, працюючи з яким вони засвоюють і відпрацьовують способи самостійної навчальної діяльності з науковим текстом, таблицями, документами, ілюстраціями й іншими джерелами інформації з історії [3, 142].

Зважаючи на те, що робота з кожним зі структурних компонентів підручника достатньо повно описана в сучасній психолого-педагогічній і методичній літературі [3; 4], розглянемо зміст діяльності вчителя і учнів з навчальною книгою на різних етапах уроку.

Починаючи вивчення нової теми, учитель повинен оголосити її назву, звернути увагу учнів на відповідний параграф, його структуру і підзаголовки – прийом осмислення і пояснення назв розділів, параграфів, пунктів тощо. У такий спосіб учні знайомляться з планом вивчення нового матеріалу.

Робота з текстом підручника, яка закріплює пояснення вчителя на етапі вивчення нового матеріалу (його первинне сприйняття) і засвоєння нових умінь, може завершатися складанням таблиці. Учні тренуються добирати матеріал, точно висловлювати думку, складати каркас основних фактів, що полегшує запам'ятовування. Наприклад, учитель, застосовуючи прийом ілюстрування тексту малюнками, схемами, таблицями, опорними конспектами тощо, організовує заповнення учнями таблиці «Завоювання Карла Великого», що допоможе учням запам'ятати, які і де були завойовані землі при утворенні Франкської імперії, визначити загарбницький характер політики Карла Великого, дасть учням можливість зрозуміти одну з причин розпаду цієї держави.

Замість роботи з таблицею можна дати таке завдання: нанести на контурну карту землі, завойовані Карлом Великим, кордони Франкської імперії і держав, на які вона розпалася. Тут метою роботи з текстом підручника можуть бути ознайомлення з новими фактами, поглиблення розуміння взаємозв'язку історичних явищ, уточнення нових понять та інші завдання.

Як приклад такого використання підручника, можна навести розгляд теми «Утворення полісів у Греції в VIII-VI ст. до н.е.» [1]. Розглянувши з допомогою апікацій питання про розорення селян в Аттиці, учитель переходить до характеристики господарства і суспільства Аттики. Ці питання можна розглянути шляхом роботи з текстом підручника, його навчальними ілюстраціями і картою. Запропонувавши учням прочитати відповідні абзаци підручника, учитель ставить запитання і дає завдання: 1) «Які нові галузі виробництва розвивалися в Аттиці?»; 2) «Знайдіть на карті підручника гори Лавріона»; 3) «Що виробляли в майстернях, які, наче вулиці, оточували афінський акрополь?»; 4) «Які нові галузі розвивалися в сільському господарстві Аттики?»; Розповідь учителя про торгівлю і мореплавство ілюструється заставкою перед розділом «Стародавня Греція». Учні важко засвоюють поняття «демос» і «аристократія», ототожнюють їх, особливо

останнє, з поняттями «знатний», «рабовласник». Усвідомленню цих понять сприяє таблиця, вибудована на основі тексту підручника.

Цілком можливим є варіант використання підручника як первинного джерела ознайомлення з новим навчальним матеріалом. Набагато легше організувати роботу з додатковим матеріалом, якщо він достатньо конкретно і яскраво викладений в підручнику. Клас може заслухати також відповідне повідомлення, підготовлене кимось з учнів, або самостійно прочитати матеріал у підручнику. Головне, щоб метою такої роботи було не лише засвоєння фактів, а й осмислення їх. З цією метою ще до початку читання перед учнями ставиться запитання, розкриття якого вони повинні знайти в підручнику або в повідомленні.

Робота з підручником допомагає реалізовувати принцип розвивального навчання, зокрема зазначений вид навчальної роботи розвиває увагу учнів. Наведемо один з прийомів: після пояснення нового матеріалу на етапі осмислення нових знань і умінь учитель пропонує учням прочитати параграф у підручнику і відповісти, про що він (учитель) їм не розповів і які нові знання вони здобули самостійно (прийом осмислення історичного матеріалу).

До підручника вчитель звертається також на етапі систематизації й узагальнення нових знань і умінь на перетворюючому і творчому рівнях. Спочатку повідомляється, що під висновками розуміється найголовніше, подібне, спільне чи відмінне, що міститься в навчальному матеріалі. Під керівництвом учителя учні створюють нове судження на базі одного чи кількох попередніх. Після цього вони порівнюють свої висновки з висновками, поданими у підручнику, застосовуючи прийом осмислення історичного матеріалу. У подальшому учні роблять висновки вже з теми в цілому. Учні також можуть добирати за допомогою тексту підручника докази до сформульованих учителем чи учнями висновків або до якогось судження, застосовуючи прийом конкретизації висновків прикладами з тексту.

Найбільше учні працюють над текстом підручника під час виконання домашнього завдання, інструктаж до якого було виголошено вчителем на уроці. Можливим є і повне самостійне вивчення теми уроку за підручником.

У такому разі вчитель пропонує план вивчення нового матеріалу, запитання і завдання, коротко розкриває основні положення, які учні повинні самостійно засвоїти.

Отже, різноманітні методи і прийоми роботи учителя і учнів з текстом підручника супроводжують процес навчання на всіх його етапах: під час сприйняття, осмислення, закріплення, застосування історичних знань і умінь та перевірки їх засвоєння і застосовуються вчителем для організації роботи учнів на різних рівнях пізнавальної діяльності. Систему прийомів навчання за допомогою тексту підручника відображено у відповідній схемі (див. рис. 1).

Рис. 1. Організація роботи з текстом підручника на уроці історії (за О. І. Пометун)

Звичайно, робота з підручником передбачає дотримання певних рекомендацій і вимог.

При вивченні нового матеріалу: попереднє ознайомлення з темою наступного уроку або ознайомлення з питаннями, які вивчатимуться на уроці; самостійне вивчення окремих питань програми; виконання завдань учителя; читання уривків з творів художньої і науково-популярної літератури, документів підручника; підготовка повідомлень, рефератів, доповідей з окремих питань теми.

Під час систематизації й узагальнення нових знань і умінь на перетворюючому і творчому рівнях: повторення важливих частин і розділів підручника; конспектування узагальнюючих розділів підручника; підготовка відповідей за основними запитаннями вивченого матеріалу; складання порівняльних характеристик, схем, таблиць; підготовка доповідей, рефератів.

Співвіднесення методичних прийомів роботи з підручником зі структурними компонентами уроків подано у табл. 1.

**Співвіднесення методичних прийомів роботи з підручником
зі структурними компонентами уроків історії в основній школі**

Компонент уроку	Зміст компоненту	Прийом роботи з підручником
Мотивація навчальної діяльності	Концентрація уваги учнів на проблемі з метою викликати інтерес до обговорюваної теми	Прийоми створення ситуації новизни навчального матеріалу, що реалізуються через коротку розповідь учителя, бесіду, демонстрацію наочності, складні інтерактивні технології («мозковий штурм», «мікрофон», тощо).
Актуалізація опорних знань, умінь та уявлень учнів	Актуалізація здобутих знань і набутих умінь	Осмислення і пояснення назв розділів, параграфів, пунктів через коротку вступну бесіду чи постановку проблемного завдання
Оголошення, представлення теми та очікуваних навчальних результатів	Забезпечення розуміння учнями змісту їхньої діяльності, тобто того, чого вони повинні досягти в результаті уроку і чого від них чекає вчитель	Осмислення і пояснення назв розділів, параграфів, пунктів через коротке повідомлення, вступну бесіду по структурі параграфу, методичному апарату, апарату орієнтування та змісту пізнавальної діяльності.
Вивчення нового матеріалу (його первинне сприйняття)	Оволодіння учнями новими знаннями й уміньми	Коментоване (пояснювальне) читання фрагмента основного тексту підручника. Аналіз поданих у ньому ілюстрацій, документів. Прийоми ілюстрування тексту (малюнки, схеми, таблиці, опорні конспекти). Розповідь учителя, роз'яснення учням значення і структури одного чи кількох засвоєваних прийомів роботи з підручником. Надання відповідного алгоритму діяльності (пам'ятки). Демонстрація застосування прийому навчальної роботи

Компонент уроку	Зміст компоненту	Прийом роботи з підручником
Осмислення нових знань і умінь	Відновлення в пам'яті й усвідомлення головних історичних подій, які засвоюються, дат, понять і теоретичних положень уроку, а також відпрацювання нових прийомів навчальної роботи	Прийом осмислення історичного матеріалу (наприклад, зіставлення інформації у тексті автора, документі, розповіді вчителя тощо) через розв'язання пізнавальних завдань, тренувальних вправ, що виконуються за зразками (пам'ятками) під керівництвом учителя і спрямовані на відпрацювання нових прийомів навчальної роботи з підручником
Систематизація й узагальнення нових знань і умінь на перетворювальному і творчому рівнях	Застосування нових знань й умінь в іншій навчальній ситуації, визначення власного ставлення до досліджуваних фактів, явищ, процесів, формулювання власних висновків	Прийом осмислення історичного матеріалу (наприклад, зіставлення висновків підручника з власними судженнями). Прийом конкретизації висновків прикладами з тексту, через розв'язання проблемних, аксіологічних і творчо-образних пізнавальних задач, а також групові звіти про їх виконання
Підбиття підсумків уроку	Усвідомлення змісту опрацьованого, співвіднесення реальних результатів з очікуваними, закріплення й коригування засвоєної інформації або відповідних умінь і навичок; встановлення зв'язку між тим, що вже відомо, і тим, що слід засвоїти, навчитись у майбутньому	Уявний мікрофон, фронтальна бесіда, де учитель разом з учнями має оцінити роботу класу та окремих учнів, визначити перспективи подальшої діяльності. Обмін думками в парах з досягнення очікуваних результатів уроку тощо
Інструктаж з домашнього завдання	Роз'яснення домашнього завдання, рекомендації джерел і прийомів роботи з ними, обумовлення форм перевірки	Повідомлення домашнього завдання, що містить обов'язкову складову для всіх учнів – параграф. Робота з картою, хронологією і поняттями тощо. Варіативна складова – логічні, проблемні і творчі завдання, серед яких школярі обирають ті, що відповідають їхнім пізнавальним здібностям та інтересам

Висновок. Отже, у формуванні й розвитку вміння учнів працювати з навчальною книгою й ефективно використовувати її як засіб самостійного поповнення знань, здобуття і критичного оцінювання нової інформації, розвитку мислення і власної емоційно-ціннісної сфери важливу роль відіграє ступінь володіння учителем методикою роботи з підручником на різних етапах уроку історії. Надзвичайно важливим у цьому процесі є, на нашу думку, готовність і здатність педагога використовувати на кожному з компонентів уроку відповідних прийомів навчальної роботи з підручником через комплекс пізнавальних задач і вправ, розв'язання й виконання яких дає змогу засвоїти знання на емпіричному й теоретичному рівнях за допомогою опанованих способів пізнавальної діяльності учнів.

Література

1. Голованов С. О. Історія стародавнього світу : підруч. [для 6 кл.] [Текст] / С. О. Голованов, С. В. Костирко – К. : Грамота, 2006. –296 с. – С. 111.
2. Гора П. В. Подготовка учителя к уроку истории [Текст] / П. В. Гора // Преподавание истории в школе. Научно_методический журнал Министерства просвещения СССР. – 1984. – № 3. – С. 5–64.
3. Пометун О. І. Методика навчання історії в школі [Текст] / О. І. Пометун, Г. О. Фрейман. – К. : Генеза, 2005. – 328 с.
4. Савченко О. Я Організація роботи учнів з підручником [Текст] / О. Я. Савченко, Я. П. Колодюк // Навчання і виховання учнів 2 класу : методичний посібник для вчителів ; [упор. О. Я. Савченко]. – К. : Початкова школа, 2003. – С. 109–124.

UA У статті йдеться про використання різноманітних методів і прийомів роботи учителя і учнів основної школи з текстом підручника у процесі навчання історії на всіх етапах уроку: під час сприйняття, осмислення, закріплення, застосування історичних знань і умінь та перевірки їх засвоєння, а також про застосування вчителем навчальної книги для організації роботи учнів на різних рівнях пізнавальної діяльності.

Ключові слова: вміння, навички, підручник з історії, методичні прийоми.

RU В статье говорится об использовании разнообразных методов и приемов работы учителя и учащихся основной школы с текстом учебника в процессе обучения истории на всех этапах урока: во время восприятия, осмысления, закрепления, применения исторических знаний и умений, проверки их усвоения, а также о применении учителем учебной книги для организации работы учащихся на разных уровнях познавательной деятельности.

Ключевые слова: умения, навыки, учебник истории, методические приёмы.

EN The article mentions the use of a variety of methods and techniques of the teachers and students in primary schools with a text tutorial in the learning process at all stages of the history lesson: in perception, comprehension, retention, use of historical knowledge and teachings, to check their learning, as well as the use of teacher textbook for the organization of students at different levels of cognitive activity.

Keywords: abilities, skills, history textbooks, instructional techniques.